

Πανελλήνιες Εξετάσεις Ημερήσιων Γενικών Λυκείων
Εξεταζόμενο Μάθημα: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
Ημερομηνία: Τετάρτη 17 Ιουνίου 2020
Ενδεικτικές Απαντήσεις Θεμάτων

A1. 1. Λάθος

2. Σωστό

3. Σωστό

4. Λάθος

5. Λάθος

B1. Ο Αριστοτέλης παραθέτει ένα επιπλέον επιχείρημα για το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε στην προηγούμενη ενότητα, ότι δηλαδή οι δίκαιοι γίνονται δίκαιοι πράττοντας μόνο δίκαιες πράξεις. Όμοια και οι σώφρονες και οι ανδρείοι. Με άλλα λόγια γίνεται κανείς ηθικός μόνο όταν πράττει ηθικά.

Για το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιεί ένα παράδειγμα που το αντλεί από τον χώρο της πόλης, καθώς για τον φιλόσοφο υπάρχει στενή σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Άλλωστε, μόνο αν ένας άνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και ως πολιτικός.

Το επιχείρημα που φέρνει ως μαρτυρία («μαρτυρεῖ δὲ») εισάγεται με τον προσθετικό «καί» («καὶ τὸ γινόμενον») και αφορά το έργο των νομοθετών. Βασικός στόχος και επιδίωξή τους είναι να κάνουν τους πολίτες να αποκτήσουν την ηθική αρετή μέσω του εθισμού σε ανάλογες πράξεις και συμπεριφορές («οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς, ...»). Στην ουσία το επιχείρημα αυτό έχει ως εξής: αν οι ηθικές αρετές ήταν ἐμφυτές, όλες οι ενέργειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς θα ήταν μάταιες, αφού όλοι θα γεννιόντουσαν με ή χωρίς αυτές και οποιαδήποτε προσπάθεια δεν θα μπορούσε να μεταβάλει αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι αποδεικνύεται αφενός ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως και αφετέρου ότι αυτές δεν αποκτώνται αλλιώς παρά μόνο με τη διαρκή άσκηση και την επανάληψη ηθικών πράξεων.

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης επισημαίνει ότι κάποιοι νομοθέτες πετυχαίνουν τον στόχο τους και κατορθώνουν να βοηθήσουν τους πολίτες στην άσκηση της αρετής με τον τρόπο που πρέπει, ενώ κάποιοι άλλοι αποτυγχάνουν να ασκήσουν σωστά τους πολίτες στην αρετή. Γι' αυτό, άλλωστε, και τα πολιτεύματα διακρίνονται σε καλά και λιγότερο καλά.

Επίσης η σημασία της ηθικής πράξης στην απόκτηση της ηθικής αρετής τόσο στην προσωπική όσο και στην πολιτική ζωή τονίζεται και με τη χρήση των παρακάτω αντιθέσεων: «πολιτεία ἀγαθὴ ≠ πολιτείας φαύλης», «γίνεται ≠ φθείρεται», «ἀγαθοὶ ≠ κακοὶ», «ἐκ μὲν γὰρ τοῦ εὖ οἰκοδομεῖν ἀγαθοὶ οἰκοδόμοι ἔσονται ≠ ἐκ δὲ τοῦ κακῶς κακοί», «εὖ ≠ κακῶς»

Κάθε αρετή για τους ίδιους λόγους και χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα γεννιέται και με την καλή εξάσκηση κατακτιέται, ενώ με την κακή εξάσκηση χάνεται. Δηλαδή οι χωρίς ηθικούς κανόνες συμπεριφορές και πράξεις απομακρύνουν από την ηθική αρετή. Συγκεκριμένα, με την αντίθεση «γίνεται ≠ φθείρεται» τονίζεται ότι μόνο η διαρκής άσκηση οδηγεί και διατηρεί την ηθική αρετή, αλλιώς αυτή φθείρεται.

Με τη χρήση αναλογικής απόδειξης συνεχίζει ο Αριστοτέλης, για να δείξει ότι το ίδιο συμβαίνει και στις τεχνικές εργασίες. Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα των οικοδόμων και των κιθαριστών είχε υποστηρίξει ότι οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τον εθισμό. Σ' αυτή την ενότητα χρησιμοποιώντας τα ίδια παραδείγματα προσθέτει ένα νέο στοιχείο - επιχείρημα: τη σημασία της καλής («εὖ») και της κακής («κακῶς») άσκησης στην ποιότητα της αποκτημένης επίκτητης ιδιότητας. Δεν αρκεί, λοιπόν, απλώς να εξασκούμαστε σε μια οποιαδήποτε πράξη, αλλά να εξασκούμαστε σε καλές και σωστές πράξεις. Αυτό το βλέπουμε και στις τέχνες, αλλά και στις ηθικές αρετές. Θα γίνουμε καλοί οικοδόμοι, όχι αν απλώς οικοδομούμε συνεχώς, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό χτίσιμο, και καλοί κιθαριστές, όχι αν απλώς παίζουμε συνεχώς κιθάρα, αλλά μόνο αν εξασκηθούμε στο σωστό παίξιμο της κιθάρας. Με τη χρήση του «επαγωγικού παραδείγματος» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι στην πράξη η ποιότητα της άσκησης και της μαθητείας προσδιορίζει την ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας. Έτσι φαίνεται να αποδέχεται ότι η ποιότητα άσκησης και η ποιότητα της επίκτητης ιδιότητας συνδέονται με σχέση αιτίου αποτελέσματος. Με τη σκέψη αυτή ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει ότι η ηθική αρετή προϋποθέτει τον εθισμό και η ποιότητα της ηθικής αρετής είναι ανάλογη της ποιότητας του εθισμού. Θα γίνουμε λοιπόν ηθικά ενάρετοι, μόνο αν εξασκηθούμε σε ηθικά ενάρετες πράξεις σύμφωνα με τους κανόνες της τέλει αρετής.

- B2.** Η θέση του Αριστοτέλη ότι η αρετή ενδεχομένως στοχεύει στο μέσον προκύπτει από δύο υποθετικές προκειμένες, μια εκτεταμένη παρενθετική προσθήκη και με δυνητική διατύπωση «ἂν εἴη». Χρειάζεται να παρακολουθήσουμε προσεκτικά την πορεία της σκέψης του για να διαπιστώσουμε τη μεθοδικότητά της και την ακρίβειά της.

Ο Αριστοτέλης έχει ήδη διαπιστώσει ότι η υποκειμενική μεσότητα είναι ειδοποιός διαφορά της αρετής ως οριστέας έννοιας, αλλά είναι υποχρεωμένος να δείξει ότι αυτό ισχύει και για την ηθική αρετή. Συνεχίζει λοιπόν με υποθετικό συλλογισμό συγκρίνοντας την τέχνη και τη φύση με την ηθική αρετή. Για να καταλήξει όμως στη θέση αυτή, πρώτα θα αναφερθεί στη μεσότητα που υπάρχει στις τέχνες. Με την πρώτη υποθετική προκειμένη ο Αριστοτέλης δείχνει ότι κάθε τεχνική εργασία συνδέεται με σκοπό και πράξη (οὕτω τὸ ἔργον εὖ ἐπιτελεῖ, πρὸς τὸ μέσον βλέπουσα καὶ εἰς τοῦτο ἄγουσα τὰ ἔργα). Μάλιστα ο σκοπός καθορίζει τη γένεση και η ποιότητα των μέσων «οὕτω» την ποιότητα της πραγμάτωσης του σκοπού «εὖ ἐπιτελεῖ».

Όταν λοιπόν η τέχνη - επιστήμη λειτουργεί σωστά, επιδιώκει τη μεσότητα και γι' αυτό τα έργα που δημιουργεί είναι τέλεια, ολοκληρωμένα («τοῖς εὖ ἔχουσιν

ἔργοις»). Με τον όρο «ολοκληρωμένο έργο» εννοούμε αυτό που βρίσκεται στη μεσότητα, που τηρεί το μέτρο και την αρμονία και εξισορροπεί τις αντιθέσεις ανάμεσα στην υπερβολή και στην έλλειψη. Γι' αυτό από αυτό δεν μπορούμε ούτε να αφαιρέσουμε κάτι («οὐτ' ἄφελεῖν»), γιατί δεν έχει κάτι περιττό και με την αφαίρεση θα το οδηγήσουμε στην έλλειψη, ούτε να προσθέσουμε κάτι («οὔτε προσθεῖναι»), γιατί δεν του λείπει κάτι και με την πρόσθεση θα το οδηγήσουμε στην υπερβολή. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η υπερβολή και η έλλειψη διαταράσσουν την ισορροπία και καταστρέφουν την τελειότητά του («φθειρούσης»), ενώ η μεσότητα τη διαφυλάσσει («σωζούσης»).

Στο χωρίο αυτό ο Αριστοτέλης συσχετίζει τις έννοιες τέχνη (η οποία εδώ ταυτίζεται με τον όρο «ἐπιστήμη»), φύση και αρετή και διαπιστώνει ότι έχουν ένα κοινό γνώρισμα, αλλά και διαφορές. Το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι και οι τρεις έχουν τη δυνατότητα να δημιουργούν μορφές. Η διαφορά τους έγκειται σε τι δίνει μορφή η καθεμιά. Έτσι, λοιπόν, η τέχνη μορφοποιεί το υλικό της, η αρετή δίνει μορφή στην προσωπικότητα του ανθρώπου και η φύση δημιουργεί κι αυτή τις δικές της μορφές.

Παράλληλα, ο φιλόσοφος επιχειρεί να ιεραρχήσει τις τρεις αυτές έννοιες. Έτσι, κατ' αυτόν, η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί κάθε φυσικό ον έχει τάση προς την τελειότητα. Από τη στιγμή δηλαδή που γεννιέται και αυξάνεται, οδηγείται, ανεξάρτητα από τη θέλησή του, στο «τέλος», στην τελειότερη μορφή του. Αντίθετα, τα έργα τέχνης είναι σταθερά και αμετάβλητα και δεν τείνουν πουθενά. Ο Αριστοτέλης αναφέρει : «ο σκοπός και το ωραίο είναι σε μεγαλύτερο βαθμό παρόντα στη φύση, παρά στα έργα της τέχνης» (Περὶ ζώων μορίων, 639b, 19-21). Εξάλλου, όπως διαπιστώνει και ο Ασπάσιος, ο σχολιαστής του Αριστοτέλη, «μιμείται γὰρ τέχνη τὴν φύσιν» (= η τέχνη μιμείται τη φύση), γι' αυτό και είναι κατώτερη αυτής. Από την άλλη, η αρετή είναι ανώτερη και από τη φύση και από την τέχνη, γιατί μορφοποιεί στην ουσία του τον άνθρωπο και αποτελεί ύψιστη έκφανση της μεσότητας. Όπως, μάλιστα, αναφέρει και ο Ασπάσιος, η αρετή είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί η αρετή είναι «τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις», δηλαδή μια φυσική ιδιότητα με επιτυχία οδηγημένη στον σκοπό της. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, για τον Αριστοτέλη, ανώτερη όλων είναι η αρετή, ακολουθεί η φύση και τελευταία στην ιεράρχηση έρχεται η τέχνη:

Αρετή > φύση > τέχνη

- B3.** α. Λάθος
β. Λάθος
γ. Λάθος
δ. Σωστό
ε. Σωστό

B4. θέμα: νομοθέται, συνήθεια: ἐθίζοντες, ψυχοφθόρος: φθείρεται, ανούσιος: ἐστίν, ανεκτός: εἶχεν, αβλεψία: βλέπουσα, ασωτία: σωζούσης, ἄρρητος: λέγω, αφαίρεση: ἀφελεῖν, βολίδα: ὑπερβολῆς

B5. Ο Πρωταγόρας στο παράλληλο κείμενο αναφέρεται στο περιεχόμενο της πολιτικής αρετής και τη σημασία της. Υιοθετεί μια αυστηρή αποδεικτική πορεία, καθώς οδηγείται από το γενικό ή καθολικό στο μερικό. Ἐτσι, προτάσσει το όλον της αρετής, ότι η αρετή είναι μία και κοινή για όλους τους πολίτες, για να παρουσιάσει τα μέρη της, τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και την οσιότητα, που αποτελούν το θεμέλιο της πολιτικής συγκρότησης των ανθρωπίνων κοινωνιών. Ὅπως ο σπουδαῖος πολιτικός ἔτσι και ο απλός πολίτης χρειάζεται να χαρακτηρίζεται από το ενιαίο της πολιτικής αρετής, για να υπάρξει πόλη και ο ίδιος αρμονικά ενταγμένος μέσα σε αυτή. Προς αυτή την κατεύθυνση προσανατολισμένη η διαπαιδαγώγηση του πολίτη αποβλέπει στο να του εμφυσήσει την αρετή και τα μέρη της, ώστε να ενεργεί κατά τρόπο συμβατό με τον τρόπο ὑπαρξης της πόλης. Αν όμως η διαπαιδαγώγηση αστοχεί και αποτυγχάνει, και δεν συμμορφώνεται ο πολίτης στις αρχές της αρετής, τότε επιβάλλονται ποινές, τιμωρίες, κολασμοί, ώστε να εθιστεί, ἔστω και με αυτό τον τρόπο, στο ενιαίο της αρετής.

Παρόλο, όμως, που η καθολικότητα της αρετής αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη συγκρότηση των πολιτικών κοινωνιών, μερικοί είναι ανεπίδεκτοι και αδυνατούν να οικειωθούν και στοιχειωδώς την αρετή και τα μέρη της. Αυτοί, λοιπόν, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πρωταγόρα, πρέπει να εκδιώκονται από την πόλη ή ακόμα και να θανατώνονται. Μάλιστα, η εξορία και η δήμευση της περιουσίας θεωρούνταν βαρύτερες ποινές, διότι οδηγούσαν στον συνεχή διασυρμό ολόκληρης της γενιάς. Εδώ παρατηρούμε ότι ο σοφιστής αναφέρει τις ποινές με ανιούσα κλιμάκωση και διαπιστώνουμε ότι η θανατική ποινή επιβάλλεται μόνο ως ἔσχατο μέσο τιμωρίας, όταν οι άλλες μορφές τιμωρίας δεν ἔχουν επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα και με σκοπό να διαφυλαχθεί η ισορροπία και η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη.

Τέλος, το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Πρωταγόρας είναι το εξής: είναι αδύνατον και παράλογο οι πολιτικοί ἄνδρες να διδάσκουν στα παιδιά τους άλλα πράγματα, που δεν είναι τόσο σημαντικά, και να μη τους διδάσκουν την πολιτική αρετή, η ἔλλειψη της οποίας επιφέρει βαρύτερες ποινές (εξορία, δήμευση περιουσιών) ή ακόμα και τον θάνατο.

Ο Αριστοτέλης πίστευε πως τις αρετές ο αρχαῖος Ἕλληνας δεν τις επιδίωκε για χάρη του εαυτού του· η απόκτηση ή η μη απόκτησή τους από το άτομο δεν ήταν μια αποκλειστικά δική του υπόθεση, κάτι δηλαδή που αφορούσε μόνο τον ίδιο. Εκείνο που είχε σημασία για τον αρχαῖο Ἕλληνα ήταν ότι με την απόκτηση των αρετών (ή με τη μη απόκτησή τους) θα λειτουργούσε τελικά με έναν συγκεκριμένο τρόπο μέσα στην πόλη του: σωστόν ή λανθασμένο. Ο αρχαῖος Αθηναῖος ήταν ηθική μονάδα και ελεύθερος ἄνθρωπος, ο οποίος διέθετε το δικαίωμα της ισονομίας και ισηγορίας και μετείχε ως ἴσος στα κοινά της πόλεως. Επομένως μόνο αν ἕνας ἄνθρωπος διέπεται από ηθικές αρετές μπορεί να λειτουργήσει σωστά μέσα στην πόλη και ως πολίτης και

ως πολιτικός. Καταλαβαίνουμε έτσι ότι ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι η ηθική φιλοσοφία είναι μέρος της πολιτικής φιλοσοφίας.

Για την καλλιέργεια όμως της ηθικής αρετής απαραίτητη κρίνεται από τον Αριστοτέλη η συμβολή του διδάσκοντος και της διδασκαλίας, της εκπαίδευσης γενικότερα, γιατί η ηθική ποιότητα του κάθε ανθρώπου προκύπτει όχι απλώς από την άσκηση, αλλά από την ποιότητα της άσκησης που έχει προηγηθεί. Ο δάσκαλος θα δώσει τον προσανατολισμό του ορθού εθισμού διδάσκοντας τους κανόνες της αρετής, τους τρόπους εφαρμογής τους και εκπαιδεύοντας στην ορθή άσκηση. Ο δάσκαλος είναι αυτός που παρακολουθεί και καθοδηγεί τους ανθρώπους στον σωστό εθισμό. Το ίδιο απαραίτητος είναι ο δάσκαλος και στις τέχνες, διότι αυτός θα διδάξει τον ασκούμενο σε μια τέχνη τους κανόνες της και τον σωστό τρόπο εφαρμογής τους. Αυτός ακριβώς είναι και ο ρόλος του νομοθέτη στην πόλη: αποτελεί τον δάσκαλο των πολιτών, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα σωστά μέσα, δηλαδή τους σωστούς νόμους, θα διδάξει τους πολίτες τι είναι δίκαιο και τι άδικο, θα ορίσει τους κανόνες της δίκαιης και ηθικής συμπεριφοράς μέσα στην πόλη και θα τους οδηγήσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών και, άρα, στην ευδαιμονία. Επομένως, καταλήγουμε και πάλι στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτες, αφού στην αντίθετη περίπτωση ο ρόλος του δασκάλου θα ήταν μάταιος. Αντίθετα, οι ηθικές αρετές κατακτώνται με τη σωστή άσκηση, με τη διαρκή επανάληψη ηθικών πράξεων.

Εκείνο που επιβάλλεται όμως να διευκρινιστεί είναι ότι ενώ η πολιτική ως έννοια είναι ευρύτερη κατά τον Αριστοτέλη από την ηθική, αφού την προωθεί και την επιβάλλει στους πολίτες αναγκαστικά με το νόμο, ωστόσο δεν καταπνίγει το έργο της ηθικής συνειδήσεως του ατόμου, ούτε καταργεί την προαίρεση, την αρχή της ηθικής αυτονομίας και της ηθικότητας του ατόμου. Στον Πρωταγόρα όμως δεν ισχύει κάτι τέτοιο καθώς παρουσιάζεται αναγκαία η χρήση αυστηρών ποινών εκ μέρους της πολιτείας σε όσους δεν έχουν μερίδιο στην αρετή.

- Γ1. Αν όμως κάποιος με ρωτούσε: «Αλήθεια, αν κάποιος αδικεί την πόλη, λες ότι τάχα πρέπει (η πόλη) να διάκειται ειρηνικά ακόμη και προς αυτόν;» Δεν θα το ισχυριζόμουν· αλλά μάλλον υποστηρίζω ότι πολύ γρηγορότερα θα τους τιμωρούσαμε, αν δεν αδικούσαμε κανέναν· γιατί δεν θα είχαν κανένα σύμμαχο.
- Γ2. Στο διδακτικό του έργο «Πόροι» ο Ξενοφών συνδέει την οικονομική ευημερία της Αθήνας με τα αγαθά της ειρήνης. Κάνοντας μια ανασκόπηση του παρελθόντος αναφέρει τα πλεονεκτήματα της ειρήνης και τα μειονεκτήματα του πολέμου. Επισημαίνει ότι σε καιρό ειρήνης υπήρξε αύξηση των εσόδων της πόλης, με αποτέλεσμα να ανθίσει το εμπόριο και να υπάρχει οικονομική ευρωστία. Αυτή η άνθιση είχε επιπτώσεις και στους Αθηναίους πολίτες οι οποίοι όντας δεινοί ναυτικοί κατόρθωσαν να αναπτύξουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες και να οδηγηθούν σε ευημερία. Αντίθετα ο πόλεμος τους στέρησε αυτά τα έσοδα και έστρεψε την προσοχή των κυβερνώντων σε άλλες ανάγκες, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια ευρύτερη οικονομική δυσχέρεια λόγω της μείωσης των εσόδων και της κατασπατάλησης του δημόσιου χρήματος για πολυδάπανους πολεμικούς εξοπλισμούς. Τέλος, ο Ξενοφών συνδέει την ειρήνη με την έννοια του δικαίου, ενώ τον πόλεμο με την έννοια της

αδικίας προτρέποντας τους συμπολίτες του να μη δίνουν αφορμή αδικίας σε κανέναν.

Γ3α. ἐξέλειπες, εἰσήεις/ εἰσήεισθα, κατεδαπανῶ

Γ3β. μᾶλλον: μάλα, μάλιστα

θᾶττον: ταχέως, τάχιστα

Γ3γ. τις: τισί(ν)

προσόδους: αἱ πρόσοδοι

πολίταις: τοῦ πολίτου

Γ4α. ἡ εἰρήνην: β' ὅρος σύγκρισης ἀπὸ το κερδαλέωτερον (ἢ +ομοιόπτωτα με α' ὅρο σύγκρισης)

ταῦτα: υποκείμενο τοῦ ρήματος ἂν κριθεῖ (αττική σύνταξη)

τῶν προσόδων: ετερόπτωτος ονοματικός προσδιορισμός, γενική διαιρετική ἀπὸ το πολλὰς

ἄγειν: τελικό ἀπαρέμφατο ὡς υποκείμενο τοῦ ἀπροσώπου ρήματος χρή (ετεροπροσωπία)

Γ4β. ἀνενεχθέντα: κατηγορηματική μετοχή, εξαρτώμενη ἀπὸ το ρήμα εὐρήσει, που ἀναφέρεται στο ἀντικείμενο τοῦ ρήματος χρήματα

Γ4γ. εὐθύς λόγος: πολὺ θᾶττον ἂν τιμωροῖμεθα αὐτούς, εἰ μηδὲνα ὑπάρχοιμεν ἄδικοῦντες

μη πραγματικό: πολὺ θᾶττον ἂν ἐτιμωρούμεθα αὐτούς, εἰ μηδὲνα ὑπῆρχομεν ἄδικοῦντες

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Σούλα Δράκου, Λιάνα Κιάκου, Μαρία Λαχανά